

TOPLUM, İNSAN VE BAĞIMLILIK

İLKER AKTÜRK

TOPLUM, İNSAN VE BAĞIMLILIK

İnsan, çevresinde her ne varsa bunun etkisiyle büyür, gelişir ve zihin dünyası şekillenir. Sosyal bir varlık olarak insanın çevresindeki şeyler her ne ise insanın; düşüncesinde, duygusunda, davranışında, hüznünde, sevincinde bunların etkileri daima görülür. Elbette, davranışlarda, duygularda ve düşüncelerde yalnızca çevrenin etkisi olduğundan bahsetmek oldukça sığ bir yorum olacaktır. İnsan oldukça karmaşık bir varlıktır ve kendisini etkileyen farklı faktörler ile iç içe yaşamaktadır.

Toplum ya da daha dar anlamda çevre insanı ve insan davranışlarını etkileyen en önemli faktörlerden birisidir. Toplum, belirli bir coğrafi mekanda yaşayan ve ortak bir kültürü paylaşmakta olan insanların oluşturduğu birlikteliktir. Bu birliktelik, beraberinde bazı kabulleri de zorunlu kılmaktadır. Örneğin, A toplumu içerisinde yaşamını sürdüren bir kişi, A toplumunun kurallarına da uymak zorundadır. Aksi takdirde toplum dışına itilir. Dolayısıyla toplumun zorlayıcı bir etkisi de bulunmaktadır. İnsanlar içine doğdukları toplumun yapısından etkilenmekte, davranış ve tutumlarını toplumla uyumlu bir biçimde şekillendirmektedir. İnsan davranışlarının, toplumsal etkenler tarafından şekillenebileceğinin kabulü, insana özgü bazı problemlere getirilen açıklamalarda da değişikliğe neden olmuştur.

İnsanların davranışlarında meydana gelen problemlerin; kaynağının fizyolojik olabileceği, davranışların kalıpların kalıtım yoluyla aktarılabilmesi, insan davranışında genlerin önemli bir rolü olduğu görüşü bilim dünyasında uzunca süre konuşulmuştur. Bu açıdan bakıldığında davranış problemi olan bir bireyin, fizyolojik, kalıtımsal bir sorunu olduğu fikri de ortaya çıkmaktadır. Zira davranışları etkileyen fizyolojik faktörlerde meydana gelecek bir bozukluk, davranışın da bozulmasına yol açacaktır. 1960'lı yıllara kadar insan davranışlarının biyolojik temel odaklı güçlü savunusu devam etmiştir. Bir noktada ise insan davranışlarının psikolojik temellerinin sorgulanmaya başlamıştır.

Modern psikoloji tarihi incelendiğinde insan davranışlarının temelde ise insanın dönemsel olarak farklı şekillerde ele alındığı görülmektedir. Öyle ki psiko-

BAĞIMLILIKTA SOSYAL HİZMET UYGULAMALARI

lojinin tarihi aslında insana bakışın tarihini bizlere vermektedir. İnsanın mekanik ruh anlayışıyla ele alınması, ruh ve beden arasındaki ilişkiye değinilmesi, modern psikolojinin kurucusu Wundt'un çalışmalarında fizyolojiye önemli yer ayırması ve ardından gelen süreçte; bilinç, evrim, içgüdü, bilinç dışı gibi kavramlar davranışları açıklamada kullanılan psikolojik yaklaşımların sürekli olarak bir değişim ve gelişim içerisinde olduğunu göstermektedir.

Bilimsel yöntemde gelişme sağlandıkça, davranışları açıklamada kullanılacak model sayısı da artış göstermektedir. O halde insan davranışlarını açıklamada, gelişen bilimsel yöntemler ışığında hangi model veya modeller sistemini daha kabul edilebilir olarak ele alacağız? Fizyolojinin davranış üzerindeki etkisinin kırılmaya başladığı dönemlerde, yeni görüşler ortaya çıkmaya başlamıştır. İnsan davranışını açıklayabilmek adına geliştirilmeye çalışılan modeller bu araışların fitilini ateşlemiştir.

1960'lı yıllardan sonra toplumun, çevrenin veya bir grubun da insan davranışı üzerinde etkisi olabileceği konuşulmaya başlanmıştır. Ortaya çıkan yeni modelde, insan davranışlarının biyolojik kökenlerinin olabileceği kabul edilmekle birlikte aynı davranışların toplumsal etkilere de açık olduğu düşünülmektedir.

Davranışlar yalnızca psikolojik ya da fizyolojik faktörler tarafından etkileniyorsa Kitty Genovese cinayetini açıklamak için hangi faktörün değerlendirilmesi gerekmektedir? Kitty Genovese, gece yarısı New York'ta evine dönerken bir bıçaklı saldırıya uğradı. Genovese, saldırı sonrası yardım için çığlık atmaya başladı ve çevredeki insanlardan yardım istedi. Bu çığlıkları duyan birisi cama çıktı ve saldırganın arabasına binip olay yerinden uzaklaştığını gördü. Kitty Genovese'in saldırıya uğradığı oldukça açıktı. Ancak komşulardan herhangi birisi ambulansa haber vermedi ve yardıma gelmedi. Olayın üzerinden on beş dakika geçtikten sonra saldırgan tekrar geriye döndü. Olayı izlemekte olan komşulardan birisi polisi aramak için telefona uzandığında karısı "Boşuna arama. Eminim şu anda bütün komşular polisi arıyorlardır." diyerek kocasına engel oldu. Saldırgan geri geldikten sonra Genovese'e tecavüz etti ve öldürdü. Tüm bu olaylar olup biterken, olaylara şahit olan komşuların hiçbirinin polisi aramadığı, polise giden ilk ihbarın Genovese öldükten yirmi dakika sonra yapıldığı öğrenildi.

Kitty Genovese olayına şahit olan komşuların tamamının davranışlarını doğrudan psikolojik veya fizyolojik bir kaynakla açıklamak mümkün müdür? Komşuların tamamının polisi aramasını engelleyen kalıtsal bir özelliğe sahip olabilmeleri ya da olaya müdahale etme davranışını söndüren patolojik bir problemleri olabilir mi? Genovese vakası, sosyal psikoloji alanında oldukça popülerdir. Bu durum ile alakalı geliştirilen bir teoride, bir olaya şahit olan kişi sayısı ne kadar çok ise olaya müdahale eden kişi sayısının o kadar az olacağı ileri sürülmektedir.

Bu teori “sorumluluk yayılması (diffusion of responsibility)” olarak adlandırılmaktadır. Sorumluluk yayılması temelde ise “nasıl olsa birileri yardım eder.” düşüncesine dayanmaktadır. Görüldüğü üzere, Genovese vakasında insanların yardım etmeyişi toplumsal faktörler açısından da ele alınabilir. Davranışları şekillendiren fizyolojik, psikolojik ve sosyal/toplumsal etkenler birbirleriyle ilişki içerisindedir. Bu ilişki ise insanın odakta olduğu bir sistemde gelişmektedir.

EKOLOJİK SİSTEM İÇERİSİNDE İNSAN

Her insan yaşadığı toplum içerisinde birden fazla sistem ile ilişki içerisindedir. Örneğin bir kişi hem aile hem de iş sistemi içerisinde hayatını sürdürüyor olabilir. Bir diğer kişi; okul, iş, aile, akraba sistemleri içerisinde yaşayabilir. Tüm bu sistemler birbirleriyle etkileşim halinde olup, birbirlerini etkilemektedirler. Aile, okulu; iş, aileyi etkileyebilir. Dolayısıyla davranışlarımız da sistemler arası ilişkilerden kaynaklı değişikliğe uğrayabilmektedir.

Ekolojik sistem yaklaşımına göre sistemler arası dinamik etkileşimler, insan davranışlarını değerlendirirken mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Ekolojik sistem yaklaşımı içerisinde; aile, arkadaş grupları, iş, okul, çeşitli kuruluşlar vb. birer sistem olarak ele alınır ve bunların sistemlerin bir arada bulunan birçok faktörden meydana geldiği ifade edilir. Ekolojik sistem yaklaşımı içerisinde bireyin çevresi odaktadır. Bireyin davranışlarının içinde bulunduğu çevreden etkilendiği savunulur. Ekolojik kavramı da birey ve çevre arasındaki uyuma dikkat çekmektedir.

Ekolojik sistem yaklaşımı içerisinde sistemler, açık ve kapalı sistem olarak sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırma içerisinde açık sistemler, dış etkenlere açık ve çevresinden etkilenebilen sistemler olarak tanımlanabilir. Kapalı

BAĞIMLILIKTA SOSYAL HİZMET UYGULAMALARI

sistemler ise dış etkenlere kapalı ve çevreden etkilenmeyen sistemler şeklinde ifade edilebilir. Açık sistemlerde değişiklik yapmak, davranışta veya yapısal formda değişim ve gelişim meydana getirmek mümkündür.

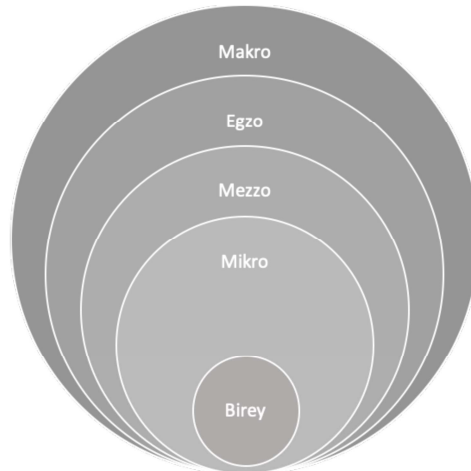
Kapalı sistemlerde ise davranış ve yapısal değişiklikler sağlamak mümkün değildir. Her bireyin dahil olduğu açık sistemler ve kapalı sistemler bulunmaktadır. Bireyin davranışının çevredeki etkenler tarafından şekillendirilebileceği düşünülürse insan da bir açık sistem örneği olarak ele alınabilir. İnsanların içerisinde bulunduğu sistemlerin kapsamı ise birbirinden farklıdır.

Mikro sistem, mezzo sistem, egzo sistem ve makro sistem olmak üzere bireyi etkileyen 4 farklı sistem bulunmaktadır. Mikro sistem içerisinde aile, okul ve yakın sosyal çevre yer almaktadır. Bu sistemde, günlük hayatta etkileşim içerisinde bulunan etkenler yer almaktadır. Mezzo sistem içerisinde arkadaş grupları, komşular vs. yer almaktadır.

Egzo sistem, bireyin doğrudan dahil olmadığı ancak kendisini dolaylı olarak etkileyen faktörleri barındırmaktadır. Anne-babanın iş hayatı ailesiyle yaşamakta olan bir bireyin egzo sistemini temsil etmektedir. Okul hayatı devam eden birisi için okulda alınan yönetsel kararlar birey için egzo sistem içerisinde yer almaktadır.

Makro sistemler ise bireyin yaşamakta olduğu toplumdaki kültürel değerleri de içine alan inanç, tutum, yaşam tarzını içermektedir. Örneğin, yasalarda yapılan bir değişikliğin bireyin hayatında etkisini göstermesi makro sistemlerde meydana gelen değişimlerin bireyleri etkilemesine bir örnek olarak verilebilir.

Şekil 1: Bireyi Kapsayan Sistemler

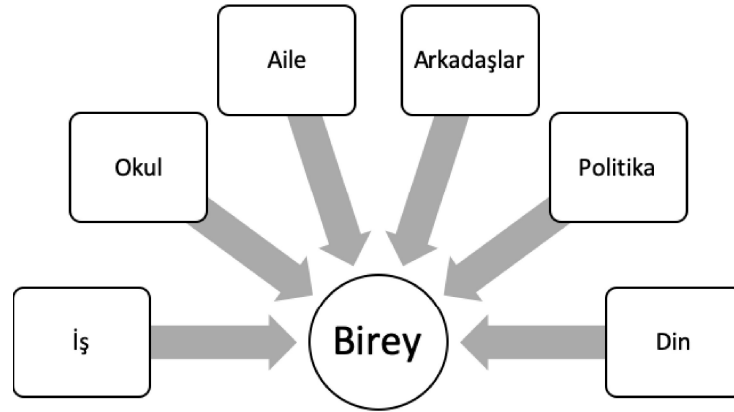
Şekil 1’de görüldüğü üzere insanı tüm sistemler arasında yer alan, tüm sistemlerden etkilenen ve sistemleri etkileyebilen bir canlı olarak düşündüğümüzde, toplumun insan davranışları üzerindeki etkisi daha net ortaya çıkmaktadır.

Ekolojik modelde insanlar, çevrede meydana gelen olaylara karşı pasif durumda olanlar değil çevre ile karşılıklı etkileşimde olanlar olarak tanımlanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında bireyin çevresi içerisinde ele alınması fikri, davranışların toplumsal/sosyal etkilere açık olduğunun kabulü anlamına da gelmektedir.

ÇEVRESİ İÇERİSİNDE İNSAN

İnsanların karşılaştıkları problemlerin veya yaşadıkları zorlukların tek sebebi kendileri olabilir mi? Örneğin; bir öğrencinin okuldan atılması, bir çalışanın işten çıkarılması ya da bir kadının şiddet görmesi yalnızca kendisi ile alakalı sebeplerden kaynaklanıyor olabilir mi? Sorunu yalnızca sistemde aramak ne kadar makul değilse yalnızca bireylerde aramak da o kadar makul değildir. Problemlerin kaynağı olarak yalnızca bireyleri ele almak, bir süre sonra sorunun kendisi haline dönüşmektedir. Bireyler çeşitli sosyal süreç ve sistemlerin parçası olarak yaşamlarını sürdürmektedirler. Dolayısıyla yaşanan sorunlar da bunlardan bağımsız olarak ele alınamaz.

Şekil 2: Bireyi Etkileyebilecek Toplumsal Sistemler

Bireyin kendisini etkileyen sistemler ile yaşadığı uyumsuzluk veya çatışma çeşitli problemlere neden olabilmektedir. Örneğin, okul sistemiyle ilgili sorunlar yaşayan bireyin okuldan ayrılması ve farklı sistemlere dahil olması çeşitli pek çok sıkıntıyı da beraberinde getirmektedir. Bir dönem “apaçi” olarak adlandı-

BAĞIMLILIKTA SOSYAL HİZMET UYGULAMALARI

rılan ve İstanbul'un belirli semtlerinde yoğunlaşmış özellikle göç hikayesi olan gençlerden oluşan gruplar, okul sistemiyle alakalı yaşanabilecek problemlere iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Okulda öğretmenleri tarafından etiketlenen, arkadaşlarının korktuğu, masrafsız bir statü eylemi olarak racon kesen, delikanlılık temsilleri ile anılan, ağır abi olarak bilinen ve madde kullanan bir öğrencinin okuldan uzaklaştırılması hikayesi hiç de yabancı değildir. Okuldan uzaklaştırma, okul değiştirme ya da örgün eğitim dışına çıkartma cezası, bu kişilerin okul sisteminden komple koparak farklı sistemlere dahil olmalarına neden olmaktadır. Anılan örnekte okuldan uzaklaşan kişilerin hayatlarına yeni dahil olan sistemler ise birçok problemi beraberinde getirmektedir.

Madde kullandığı için okuldan uzaklaştırılan öğrenci, imalat sanayiinde veya hizmet sektörünün alt birimlerinde (tekstil atölyeleri, haller, eğlence mekanları vs.) çalışmaya başlamaktadır. Artık kişinin hayatında uyum sağlaması gereken yeni bir sistem bulunmaktadır. Yaman (2016) bu durumu şu cümleler ile açıklamaktadır:

“Konfeksiyonda genç işçi olmak ve özellikle de kız işçi olarak çalışmak, Apaçi gençlerin eğitim hayatından sonra nasıl bir hayata başladıkları hakkında önemli ipuçları vermektedir. Konfeksiyon atölyesinde kız işçi olmak demek; genelde ezilmeyi, ara sıra sözlü ve fiili cinsel taciz ile karşılaşmayı, en az on iki saat çalışmayı ve düşük bir ücrete razı olmayı kabul etmek manasına gelmektedir.”

Bu çalışma şartları altında bireyin yaşadığı problemler büyümekte veya değişim göstermektedir. Okul sistemiyle alakalı yaşanan bir problemin çözümsüzlüğü, bir bireyin çocuklarına kadar uzanabilecek sistemsel uyum problemlerini beraberinde getirebilmektedir.

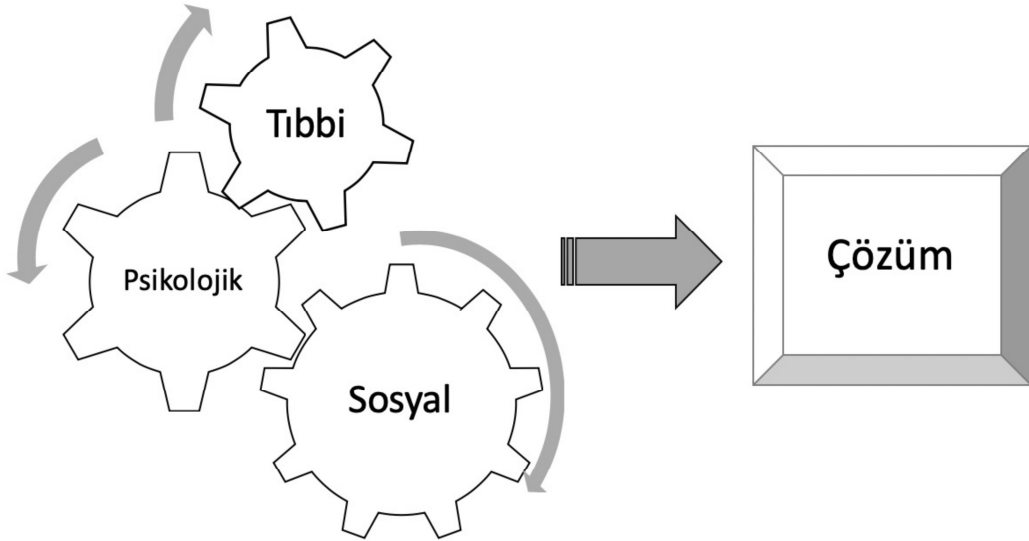
Tüm bu sebepler dolayısıyla bireylerin çevreleri içerisinde ele alınması, yaşadıkları problemlerin sistemsel karşılıklarının düşünülmesi ve yalnızca bireyin odağa alınmamasını zorunlu kılmaktadır. Yukarıdaki örnekte, bireyin okulda yaşadığı problemlere okul sistemi içerisinde müdahale edilmeye çalışılsa ve sistem ile birey arasında yaşanan uyumsuzluğun ortadan kaldırılması adına uygulamalar geliştirilse, kişi okul sistemine uyum sağlayacak ve beraberinde farklı onlarca problem getiren yeni bir sisteme dahil olmak durumunda kalma-

yacaktı. Sistemlerin bireyler üzerindeki etkileri kalıcı özellik de gösterebilmektedir. Örneğin, göç hikayesinde yaşantılar kalıcıdır. Bir aile köyden kente göç eder, bir evde kalır ardından bir iş bulur, işi büyütür, evini değiştirir ardından onun yerine başka birisi göç eder ve benzer süreçleri yaşar. Burada nöbetleşe bir yaşantılama söz konusudur. Bu sebeple devam eden döngüyü kırmak adına sistemlerde gerçekleştirilecek müdahaleler yalnızca bireyi değil, bireyin içerisinde bulunduğu aileyi, daha geniş ölçekte ise bireyin içerisinde bulunduğu çevreyi de etkilemektedir.

TOPLUM VE BAĞIMLILIK

Bağımlılık, bireyin sosyal işlevselliğine zarar veren ve tüm toplumu ilgilendiren bir sorundur. Bu sorun çeşitli açılardan değerlendirilmekte; tıbbi, psikolojik ve sosyal boyutuyla ele alınmaktadır. Bağımlılığın farklı boyut ve açılardan ele almak, sorunun etkilediği alanın büyüklüğü ve çözümün ancak bütüncül bir yaklaşım ile mümkün olmasıyla ilgilidir.

Şekil 3: Bağımlılık İle Mücadelenin Saç Ayakları

Bağımlılık ile gerçekleştirilen mücadelenin tıbbi, psikolojik ve sosyal boyutlarının birbirleriyle uyum içerisinde çalışması gerekmektedir. Şekil 3'te görüldüğü üzere tüm çarklar doğru yöne dönmekte ve birbirlerinin çalışmasını sağlamaktadır. Bunun sonucunda ise çözüm ortaya çıkmaktadır. Ancak eğer tıbbi boyut, psikolojik boyutu destekleyecek şekilde hareketini sürdürmezse sosyal boyut da çalışmayacak, dolayısıyla çözüme ulaşmak zorlaşacaktır. Bağımlılık ile mü-

BAĞIMLILIKTA SOSYAL HİZMET UYGULAMALARI

cadele birçok açıdan işlevselliği geliştirme ve oluşturma amacı gütmesi sebebiyle aslında bir yeniden üretim işlemidir.

Bağımlılık ile mücadele; mikro düzeyde danışanın, mezzo düzeyde ailenin, egzo düzeyde aile üyelerinin yaşantılarının, makro düzeyde ise toplumun işlevselliğini yeniden kurma, onarma ve güçlendirme temelli hareket eden bir faaliyet olarak düşünülmelidir. Bu yaklaşım, sorunu tüm boyutlarıyla ele almak, soruna katkı sağlayan, sorundan etkilenen her şeyi sürece dahil etmeyi kapsamaktadır.

Bağımlılığın ortaya çıkmasına neden olan faktörler çeşitli başlıklar altında ele alınabilir. Biyolojik faktörler, kalıtsal faktörler, psikolojik faktörler, kişisel özellikler bağımlılığın ortaya çıkmasında etkili olabilir. Bu faktörler çoğu zaman birbiriyle ilişki halindedir. Dolayısıyla bağımlılığın gelişmesinde bir faktörün diğerinden daha etkili olduğunu söylemek çoğu zaman doğru bir yaklaşım değildir.

Toplum içerisinde yaşayan, toplumsal normlara göre hayatını düzenleyen ve sosyalleşme ihtiyacı bulunan insanın bağımlı hale gelmesinde ve bağımlılık hastalığını geliştirmesinde sosyal faktörlerin de oldukça büyük bir rolü bulunmaktadır. Sosyal faktörler; maddenin kolay elde edilebildiği bir çevrede yaşamaktan madde kullanımının kabul görmesine kadar uzanan geniş bir skalada ele alınabilir.

Tablo 1: Bağımlılığı Etkileyen Sosyal Faktörler

Bağımlılığı Etkileyebilecek Sosyal Faktörlerden Bazıları	
• Maddeye veya alkole ulaşımın kolay olması	• Arkadaş grubu normları
• Madde veya alkol kullanımının kabul edilebilir olması	• Kişisel motivasyonlar (sosyal kabul görme, ilişki kurma vs.)
• Ebeveynlerin davranışları gözlemlemesi	• Kültürel özellikler
• Sosyal cezalandırma (etiketlenme, dışlanma vs.)	• Kitle iletişim araçlarının etkisi (sosyal medya, Youtube, şarkılar vs.)

• Sosyoekonomik düzey	• Aile özellikleri
• Din	• Arkadaş etkisi

Tablo 1’de görüldüğü üzere, pek çok sosyal faktör bağımlılık davranışıyla ilişkilendirilebilmektedir. Tablo 1’de yer alan her faktörün bağımlılığı geliştirici etki yaptığı düşünülmemelidir. Örneğin, din çoğu zaman bağımlılığı önleyici etki yapabilir. Zira birçok dinde uyuşturucu maddeler yasaklanmıştır. Aile özellikleri, bağımlılığı besleyebilen bir yapıda olabilecekken aynı zamanda bağımlılığı önleyici bir yapı da arz edebilir. Bu sebeple, bağımlılığa etkisi olan sosyal faktörler hem önleyici hem de besleyici olarak görev yapabilirler. Bu açıdan bakıldığında sosyal faktörlerin güçlendirilmesi, ortaya koydukları yapının değiştirilmesi bağımlılık ile mücadele açısından önem taşımaktadır.

Toplum, çeşitli sistemlerden oluşmakta ve bu sistemler içinde yaşayan bireyin yaşantısını etkilemektedir. Bu sebeple bireyleri ve bireylerin sorunlarını ele alırken içinde yaşadığı toplumun, toplumun yapısının ve toplumsal sistemlerle olan etkileşiminin farkına varılması son derece önemlidir.

Kaynakça

- Schultz, D. P., & Schultz, S. E. (2001). Modern psikoloji tarihi (çev. Yasemin Aslay). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Aronson, E., Wilson, T. D., Akert, R. M., & Gündüz, O. (2012). Sosyal psikoloji. Kaknüs.
- Yaman, Ö. M. (2016). Apaçi gençlik: gençlerin toplumsal davranış ve yönelimleri: İstanbul'da" Apaçi" altkültür gurupları üzerine nitel bir çalışma., nitel bir çalışma (7.baskı). İstanbul: Bir.
- Işık, O., & Pınarcıoğlu, M. M. (2012). Nöbetleşe yoksulluk: gecekondulaşma ve kent yoksulları: sultanbeyli örneği. İletişim.
- Danış, A. G. M. Z. (2006). Davranış bilimlerinde ekolojik sistem yaklaşımı. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 9(9), 45-54.
- Demir Y., Canan. (2017). Ekolojik sistemler kuramı çerçevesinde yöneticilerin karar verme davranışını etkileyen faktörlerin incelenmesi. Journal of Turkish Studies. 12. 223-244. 10.7827/TurkishStudies.12328.
- Yılmaz, D . (2017). Ekolojik sistem yaklaşımı üzerine bir olgu sunumu: suça sürüklenen çocuk ve ailesiyle çalışma. Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi, 2 (1), 87-94. DOI: 10.24013/jomelips.311330
- Yalçınkaya, M. (2014). Açık sistem teorisi ve okula uygulanması. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 22(2).
- Ögel, K., 2017, Bağımlılık ve tedavisi hakkında herşey: bağımlılık ve tedavisi temel kitabı, İstanbul: IQ Kültür Sanat.
- Ögel K. (2010). Sigara, alkol ve madde kullanım bozuklukları: tanı, tedavi ve önleme. İstanbul: Yeniden
- Doğan, Y. B. (2001). Madde kullanımı ve bağımlılığı. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 4(4).
- Karaman, H. (2017). Türkiye' de bağımlılık alanında bir rehabilitasyon modeli olarak Yeşilay Danışmanlık Merkezi' nin (yedam) incelenmesi. İstanbul: Yeşilay.
- Zastrow, C. (2010). Sosyal hizmete giriş. (D. B. Çiftçi, Çev.) Ankara: Nika.
- Yıldırım, K. (2007). Sosyal hizmet. Sakarya: Sakarya.
- Alpaslan, H. (2017). Medikal modelden çevresi içinde birey yaklaşımına geçişin tarihsel olaylar bağlamında değerlendirilmesi. Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, (64), 441-447. <http://dergipark.gov.tr/abuhsbd/issue/35995/403933>